SUDBINE NESTALIH LICA I MOGUĆNOSTI DRŽAVE U REŠAVANJU OVOG PITANJA***

Apstrakt: *Pitanje sudbine nestalih lica je bolna tema za mnoge porodice koje ni posle toliko godina, pa i decenija, ne znaju ništa o svojim najbližima, a za državu dugogodišnji problem koji ne može sama iz objektivnih razloga da reši. Kako vreme odmiče izvesno je da je nade sve manje da se sazna gde su nestala lica zakopana i eventualno kako su stradali. U radu je ukazano na genezu ove problematike, koja je nekako baš karakteristična za prostore Balkana i koja svoje korene vuče decenijama unazad. Poznato je da mnoge porodice nisu zacelili svoje rane i preboleli gubitke svojih srodnika ni iz Drugog svetskog rata, a već su stigle nove tragedije i nove rane devedesetih godina prošlog veka po istom pitanju. Ukazano je koliko i danas ima nestalih lica i grobnica širom prostora nekadašnje Jugoslavije, a posebno na opstrukciju od strane rukovodstava pojedinih država koje su u međuvremenu stvorene, uključujući i privremene institucije samouprave na AP KiM, koji sprečavaju zbog svojih interesa da se sudbina nestalih lica konačno reši.*

Ključne reči: *nestala lica, oružani sukobi, grobnice, države bivše SFRJ, AP KiM.*

* Pravni fakultet, Megatrend univerzitet, Beograd, Srbija; mmilovic@megatrend.edu.rs

** Komisija za nestala lica, Beograd, Srbija; doc.drljiljanakrstic@gmail.com

*** Rad je rezultat projekta FPKNLVS – Značaj i uloga pravnih nauka u rešavanju problematike nestalih lica u oružanim sukobima na prostorubivše SFRJ i AP Kim. Projekat je pokrenut sporazumom Pravnog fakulteta sa Komisijom za nestala lica Vlade Republike Srbije.

1. Uvodna razmatranja

Pitanje sudbine nestalih lica je tema koja na žalost u prethodnih sto i više godina nije prestajala da bude aktuelna. Moglo bi se slobodno reći, koristeći naslov knjige Eriha Remarka samo u izmenjenom obliku – 'na Balkanu ništa novo'. Samo su novi ili drugačiji datumi dešavanja, a treba li uopšte istaći da su nestala lica uglavnom iz istih nacionalnih zajednica. Možemo slobodno reći i to da su akteri koji su doprineli da ta lica na ovim prostorima se dalje vode kao nestala, takođe uglavnom isti. Na ovim prostorima, kao retko gde, važi ona izreka – istorija se ponavlja.

U turbulentnim vremenima, koja su uvek prisutna na ovim prostorima, za temu ovog rada osvrnućemo se ukratko samo na period od početka 20. veka, počev od balkanskih ratova, pa zaključno sa NATO bombardovanjem – agresijom 1999. godine,¹ u kojem logično se javljao i problem nestalih lica. Srpski narod, kao zlu kob, uvek je imao veći broj nestalih lica o kojima se ni danas ne zna ništa ili su ti podaci nedovoljni ili nepouzdati. Možemo konstatovati da na ovim prostorima bogatim ratnim dešavanjima (kroz balkanske, svetske, građanske ratove...) pitanje nestalih lica još dugo će biti u 'fokusu' kako domaćih državnih organa, tako i međunarodne zajednice, nevladinih organizacija itd. Kada bi se osvrnuli na balkansko poluostrvo u istorijski smislu, moglo bi se reći da je imalo više burnih i tragičnih događaja nego ceo ostatak evropskog kontinenta.

Sudbina nestalih lica se obično vezuje za ratni period i u takvim 'krvavim' vremenima, to je na žalost nešto što je i prateće i očekivano. Nekako uz sva razaranja, žrtve, uslovno rečeno podrazumeva se i da je nestanak lica prateća pojava u svim takvim dešavanjima. Nestanak lica pratio je skoro sve ratove kako na prostorima Balkana, tako i Evrope i sveta. No, kod nas nekako postoji paradoks da, kao što je mnogima poznato da smo imali nestanak lica i u zvanično mirnodopsko vreme i to od 1998. godine, ali i od druge polovine 1999. godine, pa na dalje! Ovaj termin mirnodopsko vreme, treba uslovno shvatiti, jer to je samo bio privid obzirom da iako nije bilo proglašeno ratno stanje, imao je mnoge ratne karakteristike pre svega na prostoru AP Kosova i Metohije.

Možemo postaviti pitanje šta su mogućnosti države kada je ova problematika u pitanju? Koje mere može preduzeti? Često je sudbina nestalih lica obavijena velom tajne i to može da bude u dvostrukom značenju. Prvo, da se otkriju mesta gde su sahranjeni ili otkrivena tela nestalih lica, ali da se ne zna kako su stradali (i od koga). Drugo, da se ne zna ni jedno ni drugo – ni gde su posmrtni ostaci tih nesrećnih lica, a sledstveno tome ni kako su i eventualno od koga izgubili život. Treba napomenuti da je dosadašnja praksa pokazala da je gotovo nemoguća situacija da se neko vodio kao nestalo lice, a da je pronađen (nakon više godina) živ. S tim u

¹ Mogli bi obuhvatiti i duži vremnski period na našim prostorima, jer je kao što znamo prebogat ratnom istorijom, no smatramo da je i ovaj obuhvaćeni period više nego dovoljan da shvatimo dubinu i razmere ove problematike – napomena autora

vezi, postavlja se pitanje gde je bio toliko vreme (mesece, godine) od čega je živeo, gde je boravio, hranio se, zašto se nije vratio kući nakon prestanka ratnih dejstava itd. Ova pitanja su može se reći više hipotetičkog karaktera, nego što je realno, jer je dosadašnja statistika neumoljiva. Možemo slobodno reći da kada kažemo nestala lica da se pod tim podrazumeva lica koja (odavno) nisu više među živima. U prilog tome ide i faktor vremena, jer što je duži period da se o nekom licu ne zna ništa, nekako je u toj meri i manja verovatnoća da će biti među živima. Ako posmatramo iz sadašnje vizure, prosto je nemoguće naći neko nestalo lice živo, budući da je od prestanka poslednjih ratnih dejstava na ovim prostorima, a radi se pre svega o teritoriji Kosova i Metohije prošlo više od dvadesetdve godine. Doduše, i naredne dve, tri godine nakon toga su na tim prostorima nestajala lica, ali je to opet predugačak period da bi postojala bilo kakva nada da je neko nestalo lice živo, a njegovoj porodici sve manje nade ili gotovo nikakve da će im se njihov nestali član vratiti. Razumljivo je da porodice tih lica gaje nadu da su ipak negde živi, i da će se možda negde, nekada vratiti. Jasno je 'u dubini duše' i tim porodicama da su šanse za tako nešto skoro nikakve, ili bolje reći nepostojeće, ali se ipak vode onom izrekom da 'nada umire poslednja'. Polazi se od toga da kada nije pronađeno telo, da je negde živ, možda i zarobljen, ali ipak živ! Mnogima će ovakvo rezonovanje zvučati iracionalno, ali bol, patnju i očekivanja tih lica mogu da razumeju i shvate samo oni koji su kroz takvu tragičnu sudbinu prošli ili i dalje prolaze.

2. Mogućnosti države u pronalaženju lica iz sadašnje perspektive

Posmatrano sa krivičnopravnog aspekta, možemo da postavimo pitanje šta država može da preduzme? Objektivno, neki veliki izbor nije pred njom, a s vremenom je i sve manji. Polazeći od usvojenog principa individualizacije kazne, trebalo bi dakle utvrditi pojedinačnu odgovornost za lica koja bi mogla biti potencijalno odgovorna za svako nestalo lice ili lica koja su aktivno učestvovala u tome da se o njihovoj sudbini ne zna ništa. Da bi smo došli do tih saznanja, potrebno je sprovoditi posebnu istragu koja bi obuhvatala više segmenata, ali svakako bi trebalo utvrditi koje bio u blizini tih lica, što je jako teško (naročito sa velike vremenske distance) i koje eventualno mogao da ih liši života. Često je to nemoguća misija, ako nisu u pitanju pojedine naoružane formacije (vojne ili policijske) koje su borbeno dejstvovala u vreme i mestu gde su se zadnji put nalazila ta lica, jer za te vojno-policijske jedinice uglavnom postoje podaci u arhivama gde su ratovala. Svakako je teško utvrditi da li su ta lica stradala u borbi ili su ubijeni kao civili ili ratni zarobljenici. To je jedino moguće, ako su pronađena tela tih lica nakon ekshumacije i izvršene forenzike. Dakle, mnogo je nepoznanica, a samo jedno je sigurno – da tih lica nema.

Kao što smo istakli, vreme u kojem su se dešavali nestanci lica je – period oružanih sukoba i u vezi sa oružanim sukobima, pa shodno tome važe i krivična

dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom iz glave 34. Krivičnog zakonika.² Reč je o krivičnim delima genocid (član 370.), zločin protiv čovečnosti (član 371.), ratni zločin protiv civilnog stanovništva (član 372.), ratni zločin protiv ranjenika i bolesnika (član 373.), ratni zločin protiv ratnih zarobljenika (član 374.), organizovanje i podsticanje na izvršenje genocida i ratnih zločina (član 375) itd. Rokovi u pogledu krivičnog gonjenja za ova krivična dela nisu upitni jer za njih važe odredbe o nezastarevanju krivičnog gonjenja i izvršenja kazne predviđenih u članu 108. Krivičnog zakonika.³ Poznato je da nezastarevanje krivičnog gonjenja i izvršenja kazne predstavljaju izuzetak od opšteg principa zastarelosti, a iz razloga pravne sigurnosti u svakom pravnom poretku. Ovaj izuzetak od opšteg pravnog principa je definisan i u Ustavu Srbije⁴, u delu koji uređuje ljudska i manjinska prava i slobode, a u kojem je u članu 34. koji nosi naziv Pravna sigurnost u kaznenom pravu, u stavu 6. izričito propisano da: 'Krivično gonjenje i izvršenje kazne za ratni zločin, genocid i zločin protiv čovečnosti ne zastareva'.

Dakle, država nema problem da primeni bilo kada navedene krivičnopravne odredbe protiv učinilaca jer za tako nešto ima pokriće kako u Krivičnom zakoniku i Ustavu Srbije, tako i međunarodnim ugovorima koje je naša zemlja potpisala.⁵ Drugim rečima, kada god bi učinioci krivičnih dela (predviđenih u navedenoj glavi 34. KZ) bili uhvaćeni, njima se može suditi ako postoji osnovana sumnja da su učestvovali na bilo koji način u nestanku lica o čijoj sudbini se nije znalo ili se i nakon prestanka ratnih dejstava i uspostavljanja mira i dalje ne zna ništa.

Šta naša država i njeni pravosudni organi mogu uraditi po ovom pitanju? Kakve su njene ingerencije? Imamo jedino nespornu činjenicu da nemamo ljude – nestali su!!! Šta dalje? Prema kome upotrebiti državni aparat sile odnosno prema kome primeniti krivičnopravnu represiju kao najubojitije «oružje» jedne države? Mnoštvo pitanja i dilema se samo po sebi nameće, ali odgovora za sada kao da nema. Kada pogledamo sa vremenske distance, te kada pogledamo iz aspekta nezavisnog posmatrača – deluje kao pucanj u prazno. Pri tome, iako je često mnogo toga nepoznato kada su sudbine nestalih lica u pitanju, ipak je nešto i

² Krivični zakonik (Službeni glasnik RS, br. 85/05, 107/05, 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16 i 35/19)

³ U navedenom članu, koji nosi naziv "Nezastarelost krivičnog gonjenja i izvršenja kazne" je predviđeno da krivično gonjenje i izvršenje kazne ne zastarevaju za krivična dela za koje je propisana kazna doživotnog zatvora, kao ni za krivična dela za koja po ratifikovanim međunarodnim ugovorima zastarelost ne može da nastupi.

⁴ Ustav Republike Srbije (Službeni glasnik RS br. 98/2006)

⁵ Najvažnija međunarodna akta koja predviđaju obavezu inkriminisanja teških povreda međunarodnog humanitarnog prava jesu četiri Ženevske konvencije iz 1949. godine i dva dopunska protokola iz 1977. godine, kao i Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1948. godine – Više o tome: Z. Stojanović, Komentar Krivičnog zakonika, Službeni glasnik, četvrto izdanje, Beograd, 2012, str. 969.

znano! To znano je u negativnom kontekstu, a to je činjenica da što više vremena prođe od nestanka lica da je (očekivano) i manja mogućnost pronalaska tih lica, kao što smo već istakli, ali i onih koji su doprineli ili direktno učestvovali da se o tim licima ne zna ništa. Jasno je da protekom vremena su manje mogućnosti države, ali i svih ostalih da se o njihovoj sudbini nešto sazna, a još manje da se eventualno krivci za tako nešto otkriju i kazne. Kada je reč o ovom poslednjem treba imati u vidu i da je protekom više od dvadeset godina, a negde skoro i trideset godina, mnogi krivci nisu ili neće dočekati zasluženu kaznu jer zbog godina života, verovatno više i nisu među živima.⁶

Jedan od bitnih faktora koji govori u prilog tome, kao i sprečavanje da se sazna istina o nestalim licima na prostoru bivše SFRJ je izostanak istinske saradnje rukovodstava država nastalih na prostorima zajedničke nam države, uključujući i privremene institucije samouprave na prostoru APKosova i Metohije. Pored pomenutog izostanka te saradnje, šta više nailazimo i na otvorene opstrukcije i sprečavanje da se pitanje nestalih lica na tim prostorima konačno reši. Ne treba biti vidovit niti dobar poznavalac prilika na ovim prostorima, pa da se shvati da su razlozi za takvo ponašanje isključivo političke prirode. Rešavanje sudbina nestalih lica ili bolje reći pronalaženje njihovih posmrtnih ostataka bi i umnogome doprinelo (između ostalog) drugačijem viđenju razvoja događaja koja su bila na prostorima bivše SFRJ devedesetih godina prošlog veka. Otkrivanje tih grobnica koje su često po svom obimu i masovne bi, 'pokvarile' stereotipnu sliku o Srbima kao glavnim, dežurnim krivcima za sva zla koja su bila u to vreme s jedne strane i ostalima koji su bili samo njihove nedužne žrtve, ili su ti ostali bili prinuđeni da se brane sa druge strane. Po toj logici, kod nas nije ni bilo žrtava, a ako ih je i bilo, te žrtve su 'sporadične' ili su posledica naše 'agresorske' politike, a nikako njihove krivice.

Politički momenti su ovde presudni i dominantni i kao takvi odnose prevagu nad pravom i pravdom kako za žrtve, tako i za njihove porodice, koje godinama i decenijama žele da saznaju istinu. No, pre svega učinioci tih najtežih krivičnih dela od toga imaju najviše koristi jer njihove države od njih prave heroje, i samim tim ih čine nedostupnim našim državnim organima i uopšte nedostupnim pravosudnim organima bilo koje države. Umesto da im se sudi za najteže zločine, oni se tretiraju kao junaci i veliki borci, te se za utvrđivanje istine o nestalim licima mahom srpske nacionalnosti u Hrvatskoj, delovima Bosne i Hercegovine i Kosova i Metohije ne može preduzimati bilo koja vrsta akcije ili postupka jer njihovi zvanični organi to jednostavno ne dozvoljavaju. Time, pravda ne može biti zadovoljena jer izvesno je da kada bi dozvolili otkrivanje masovnih grobnica, gde su mahom nalaze tela tih nestalih lica, pokrenulo bi se pitanje odgovornosti većeg

⁶ Prostim matematičkim sabiranjem godina koje su imali učinioci u vreme u kojima su vršili krivična dela (a koja su imala za posledicu nestanak lica), sa protekom vremena od dve do tri decenije nakon toga, možemo izvući zaključak da su mnogi u poznim godinama, odnosno da su mnogi i preminuli i time izbegli "ruku pravde" – napomena autora.

broja lica, Ta lica su bila ili su i dalje na visokim pozicijama u državnim strukturama vlasti, ili na visokim vojnim ili policijskim položajima u pomenutim republikama, kao i na prostoru AP Kosova i Metohije, te je jasno zbog čega je zabranjen pristup tim lokacijama. Takođe bi se moglo pokrenuti i pitanje odgovornosti tih pojedinih novostvorenih država, čime bi narušili nekakav položaj koji su stekli nezavisnošću u međunarodnim krugovima, nakon raspada Jugoslavije.

Naša država u takvoj situaciji ne može mnogo toga da uradi, osim da apeluje, da se obraća međunarodnim institucijama i organizacijama u posredovanju kako bi se ovo pitanje konačno rešilo. Ti apeli, molbe, zahtevi, protesti i tome slično su često ili bolje reći uglavnom ostajali bez odjeka. Osim pojedinačne deklarativne podrške od strane međunarodne zajednice nije bilo želje i hrabrosti da se 'pritisnu' rukovodstva pomenutih država kao i rukovodstvo na prostoru AP Kosova i Metohije da se dozvoli pristup kako tim lokacijama, tako i arhivama i podacima koje postoje u njihovim institucijama za obelodanjivanje istine o stradanju tih (još uvek) nestalih lica. Time bi sasvim izvesno utvrdilo šta je bilo sa tim nestalim licima.

Na ovom primeru se vide dvostruki standardi te međunarodne zajednice. Poznato je da su se početkom 21. veka intezivirali pritisci na tadašnju Saveznu republiku Jugoslaviju u vezi saradnje sa Haškim tribunalom, te pronalaženju lica koja traži pomenuti tribunal, ali između ostalog, i na otkrivanju lokacija gde su zakopana lica iz minulih ratova, na teritoriji naše zemlje. Sve što je traženo od nas – ispunjeno je! Kao što je svi znamo, i to je postala notorna činjenica da smo mi tokom narednih desetak i više godina bili jako kooperativni, za razliku od drugih zemalja iz regiona. Autorima ovih redova nije poznato da li je postojala još neka međunarodna obaveza koju nije ispunjena od strane Savezne republike Jugoslavije, potom državne zajednice Srbije i Crne Gore i na kraju samo Srbije u pogledu ispunjenja međunarodnih obaveza.

Šta je naša država (pod bilo kojim nazivom) dobila kao satisfakciju? Možemo reći skoro ništa. Neki bi se pobunili protiv ovih reči i izjava, nudeći nam za uzvrat samo neke već poodavno i podobro izlizane «priče» o našoj svetloj i perspektivnoj budućnosti u Evropskoj Uniji i tome slično gde nas očekuje prosperitetna budućnost. No, konkretnih protivargumenata nemaju jer zaista sem određenih novčanih donacija i pomoći iz određenih fondova, koja nije velika mi ništa nismo dobili. Da budemo konkretni, osim trenutnih pohvala, za ispunjenje određenih preuzetih obaveza, koje su uzgred trajala svega nekoliko dana, već su nam uz te pohvale, ili odmah nakon njih «isporučivali» nove zahteve. I tako godinama!!! Sve ovo što je traženo od nas, nije se odnosilo i na druge države s prostora bivše Jugoslavije i regiona.⁷ Ta činjenica nam je jako dobro poznata. S osećanjem gorčine smo sve ove godine gledali jednostrane i licemerne poteze dela međuna-

⁷ Pod pojmom regiona treba obuhvatiti pre svega Albaniju, zbog dešavanja na prostoru autonomne pokrajine Kosova i Metohije, naročito od 1998. godine, pa tokom bombardovanja Srbije 1999. godine, ali i nakon toga. – napomena autora.

rodne zajednice i njihovih zvaničnika.⁸ Sve ovo se odnosi i kada je sudbina naših sunarodnika koji se vode kao nestala lica u pitanju.

Ne ulazeći dublje u mnoge segmente ove problematike, jer bi nam za to trebalo mnogo prostora, osvrnućemo se na ono što je tema ovog rada. Naša kooperativnost, za koju su mnogi smatrali da je bila i preterana (a izgleda da su bili i u pravu!) nije ni približno cenjena, niti je naša država za to dobila zasluženu satisfakciju. Na našoj teritoriji trenutno je aktuelna jedna masovnih grobnica, koja se dovodi u vezu sa oružanim sukobom na AP KiM. Naši nadležni državni organi sve aktivnosti sprovode transparentno u saradnji sa svim akterima uključenim u proces rešavanja problematike nestalih lica i niko ne može da uperi prstom i kaže da mu nije dozvoljen pristup na mesto gde misli ili su mu neki rekli da postoje grobnice i gde bi se nalazili zakopana lica koja se vode kao nestala. No, ono što vredi za nas ne vredi i za druge. Na ostalim prostorima bivše Jugoslavije i regiona se ne može doći niti se tražiti ono što se od nas tražilo i što smo mi u potpunosti ispunili.

Republika Srbija pridaje veliki značaj problematici nestalih lica kako na bilateralnom tako i na regionalnom nivou, ali se suočava i sa unutrašnjim problemima. Još uvek se veliki broj ljudi iz Hrvatske, BiH i AP Kosova i Metohije vode kao nestala lica, a njihove porodice, koje su našle utočište u Srbiji sa pravom traže da se njihovi slučajevi reše. Komisija se prema svim zahtevima ponaša jednako, bez obzira od koga je zahtev upućen i kao primer navodi ekshumaciju posmrtnih ostataka 907 lica albanske nacionalnosti na teritoriji centralne Srbije (Batajnica, Perućac, Petrovo selo, Rudnica), koji su predati porodicama nakon identifikacije. Isto tako, više od 400 tela, koja su doplovila Savom i Dunavom tokom oružanih sukoba su ekshumirana i nakon identifikacije predate porodicama, bez obzira u kojoj su državi živele. Govoreći o saradnji sa drugim stranama u procesu, ističe da postoje različiti modaliteti bilateralne i regionalne saradnje u ovoj oblasti. Posebno se osvrće na saradnju sa međunarodnim organizacijama i privremenim institucijama na KiM, koja se odvija kroz Radnu grupu za nestala lica, kojom predsedava Međunarodni komitet Crvenog krsta, koja predstavlja dobar mehanizam dijaloga, koji je do sada izdržao sva iskušenja, kao što je jednostrano proglašenu nezavisnost tzv. Kosova⁹.

Primer, za ovakve tvrdnje je na žalost mnogo. Toliko ih ima da se možemo ogrešiti u smislu da neke nehotično izostavimo, a moraćemo jer u suprotnom bi morali da pišemo studiju o tome, a ne rad. Krenućemo od zapadnih krajeva nekadašnje zajedničke države, hronološki – kako u geografskom, tako i u vremenskom smislu, jer su se tako pretežno i odvijali svima nam jako dobro poznati tragični događaji.

⁸ Pod izrazom međunarodna zajednica ne treba poistovećivati čitav svet odnosno celokupnu međunarodnu zajednicu u bukvalnom smislu te reči, već deo sveta, pretežno zapadne civilizacije koji sebe naziva "demokratski" i koji je upravo taj koji je za sebe prigrabio pravo da govori u ime cele međunarodne zajednice. – napomena autora.

⁹ Izveštaji o radu Komisije za nestala lica – www.kznl.gov.rs

3. Pitanje nestalih lica na prostoru hrvatske sa osvrtom na slična događanja iz Drugog svetskog rata

Prvo ćemo se osvrnuti na teritoriju nekadašnje i sadašnje države Hrvatske. No, pre nego što se osvrnemo na događaje kojima je počeo raspad države od 1990. godine, pa na dalje, treba ukazati da u toj državi ima još mnogo lokacija koja ni do danas nisu ispitana, a za koje se pouzdano zna da su na njima sahranjeni nestali Srbi tokom Drugog svetskog rata u vreme postojanja ozloglašene Nezavisne države Hrvatske. Brojne jame i logori, nisu namerno otvarane i istraživane, tako da se ni danas pouzdano ne zna koliko je stradalo Srba, Roma i Jevreja u periodu od 1941. do 1945. godine. Taj broj nestalih i nastradalih lica nakon skoro osamdeset godina od tada sigurno neće nikada ni biti utvrđen. U ime tadašnjeg bratstva i jedinstva nekako nije bilo 'uputno' niti 'pametno' a zbog dobrih međunacionalnih odnosa (ako su uopšte i bili dobri i iskreni – napomena autora) u to vreme ovo pitanje stavljati na dnevni red. Vodeći se tom logikom, decenije su prošle, a istina je saznavana 'samo na kašičicu' i to više trudom i zalaganjem agilnih pojedinaca i određenih organizacija i udruženja, nego željom i ozbiljnom namerom zvaničnih institucija da se konačno utvrdi broj ubijenih i nestalih lica iz tog vremena. Zbog takvog inertnog odnosa nekadašnje zajedničke države, o mnogim nestalim licima nećemo nikada ništa saznati, niti će njihove porodice ikada moći da ih dostojno sahrane.

Dešavanja iz poslednjih ratova, u velikoj meri ukazuju da bi po ovom pitanju moglo da važi stara narodna izreka – istorija se ponavlja. Očigledno da su tu matricu, takvo ponašanje po pitanju nestalih lica prevashodno srpske nacionalnosti, preuzeli i rukovodioci sadašnje države Hrvatske, od njene nezavisnosti 1991. godine pa do današnjih dana.¹⁰ U odnosu na vreme iz Drugog svetskog rata, jedino što sada imamo relativno preciznije podatke za ratna dešavanja iz devedesetih godina prošlog veka, ako je to uopšte neka uteha.

Poznato je da su odnosi sa Hrvatskom veoma složeni i opterećeni brojnim pitanjima iz prošlosti. U dvadesetom veku je bilo, kao što smo istakli, mnogo tragičnih događaja koji ni do danas nisu raščišćeni i rasvetljeni. Dovoljno je samo pomenuti koncentracioni logor Jasenovac i da se ni jedan drugi logor ne pomene ili neko drugo stradalište kojih je bilo na žalost dosta, kako u Drugom svetskom ratu, tako i u ovom poslednjem. Žrtve su, treba li isticati bili uglavnom Srbi i to im je bio jedini greh, zbog čega su i platili glavom (često u najvećim mukama!). Za ove jezive monstruoze zločine postoje različita viđenja naše i hrvatske strane. Hrvatska strana nastoji da učinjene zločine njenih pripadnika u pomenutim ratovima relativizuje uključujući i otvoreno i permanentno uma-

¹⁰ U tom smislu ne treba biti nikakav iluzionista i utopista da se takva praksa neće nastaviti i u budućnosti, osim u slučaju nekog iznenadnog ogromnog pritiska međunarodne zajednice o čije zahteve ne bi mogli da se ogлуše. No, u takav scenario, poznavajući istorijske prilike, u nekoj doglednoj budućnosti sigurno ne može biti govora. – napomena autora.

njivanje žrtava svih logora, pa čak i Jasenovca. Takva politika se nastavila i u vezi sa dešavanjima iz poslednjeg rata (‘ista meta – isto odstojanje’). Dovoljno je samo ukazati na vojne operacije Bljesak i Oluja, ili tzv. ‘medački džep’ koje su imale jedino za cilj proterivanje i uništavanje Srba. Pod plaštom oslobađanja ‘povijesnih’ hrvatskih teritorija od strane ‘srpskih četničkih bandi i terorista’ i uspostavljanja ‘legitimne’ hrvatske vlasti, nastavljena je politika iz Drugog svetskog rata, koja je takođe imala za posledicu pored velikog broja ubistava, mučenja, ranjavanja pripadnika srpskog naroda i veliki broj nestalih lica.

Imajući u vidu navedeno, u takvim relacijama, teško je bilo naći zajednički jezik, ali uspostavljanje mira, pritisak međunarodne zajednice, kao i nužna potreba za normalizacijom života nametalo je sklapanje određenih dogovora i sporazuma. Začetak te saradnje, u vezi rešavanja nestalih lica koja se vode kao nestala u oružanim sukobima na prostoru bivše SFRJ (1991 – 1995) počeo je da se odvija na osnovu Sporazumao saradnji u traženju nestalih lica, koji je potpisan 17. novembra 1995. godine u Dejtonu, i Protokola o saradnji nadležnih vladinih tela za traženje nestalih lica, koji je potpisan 17. aprila 1996. godine u Zagrebu. Sporazumom i Protokolom su uređeni međusobni odnosi, obaveze i način zajedničkog rada vladinih komisija do definitivnog rešenja svih slučajeva traženja nestalih lica sa spiskova jedne i druge strane. Navedenim dokumentima predviđena je i razmena informacija i dokumentacije od značaja za rešavanje problematike nestalih lica. Na osnovu ovih dokumenata, na sastanku koji je održan 9. i 10. maja 2001. godine u Zagrebu, postignut je dogovor o monitoringu (prisustvu posmatrača jedne strane ekshumacijama i identifikacijama koje se vrše na teritoriji druge strane), a na sastanku održanom u martu 2007. godine u Beogradu postignut je i dogovor o zajedničkom izviđanju i obeležavanju neobeležanih grobnica i grobnih mesta.

Međunarodnom komitetu Crvenog krsta je prijavljeno ukupno 6516 nestalih lica¹¹, od čega se, prema podacima MKCK iz decembra 2020. godine, još uvek vodi kao nestalo 1979 slučajeva. Na spisku traženja nestalih lica Republike Srbije (državljana Srbije i lica za koja su porodice zahtev za traženje podnele preko Jugoslovenskog Crvenog krsta) u Hrvatskoj nalazi se 354 lica. Takođe, Srbija ima legitimni interes za rešavanje sudbine nestalih lica srpske nacionalnosti koja su bila državljani Hrvatske, a među kojima su i lica nestala u akcijama hrvatske vojske i policije „Bljesak“ i „Oluja“, imajući u vidu da najveći broj njihovih porodica sada živi u statusu izbeglih lica u Srbiji, te da su mnogi već trajno regulisali svoj građanski status na njenoj teritoriji.

U saradnji sa hrvatskom stranom i pored pravne uređenosti saradnje, postignutih dogovora, uspostavljenih procedura i velikog broja rešenih slučajeva i dalje postoje otvorena pitanja u ovoj oblasti. Zahtevi Republike Srbije se odnose na: verifikaciju preostalih neverifikovanih slučajeva nestalih lica prema kriteri-

¹¹ Internet stranice lista (knjiga) nestalih lica MKCK:
<https://familylinks.icrc.org/croatia/hr/Pages/Home.aspx>

jumima MKCK (operativna lista), ubrzanje procesa ekshumacija registrovanih grobnica u kojima su sahranjena lica srpske nacionalnosti u Republici Hrvatskoj (36 registrovanih grobnica), rešavanje slučajeva nestalih pripadnika bivše JNA, uključujući one za koje su dostavljene informacije o zarobljavanju, rešavanje slučajeva lica stradalih tokom 1991–1992. godine čije su porodice nestanak prijavile tadašnjem Jugoslovenskom Crvenom krstu (JCK), ubrzanje procesa identifikacija, dostavu spiska lokacija na kojima su ekshumirani posmrtni ostaci čiji identitet još nije utvrđen i doslednom poštovanju potpisanih međudržavnih dokumenata o saradnji u ovoj oblasti¹².

Pitanje nestalih lica je jedno od najkompleksnijih otvorenih pitanja u bilateralnim odnosima sa Republikom Hrvatskom, posebno imajući u vidu njegov humanitarni značaj, ali i uticaj na druga važna politička pitanja, kao što su povratak izbeglica te jačanje dobrosusedskih odnosa i poverenja između etničkih i verskih zajednica. No, i pored dobre volje s naše strane, hrvatska strana pokušava da koristi mehanizme uslovljavanja našeg budućeg članstva u Evropskoj uniji raznim pitanjima i problemima koja se odnose na bilateralnu saradnju.¹³

U nekom narednom periodu teško je očekivati neki veliki progres po pitanju naših međusobnih odnosa, ali i po pitanju rešavanja sudbine nestalih lica. Dosađanje iskustvo je pokazalo da hrvatska strana nema nekog velikog interesa da se pitanje nestalih Srba napokon reši, te je jasno da će ovo pitanje, kao i mnoga druga otvorena i mučna pitanja iz prošlosti narednih godina i decenija biti konstantan kamen spoticanja u našim odnosima.

4. Pitanje nestalih lica na prostoru Bosne i Hercegovine

Broj lica nestalih na teritoriji Bosne i Hercegovine koja su prijavljena Međunarodnom komitetu Crvenog krsta iznosi 22.424¹⁴. Od tog broja, prema podacima MKCK iz decembra 2020. godine, ostala su 6385 otvorena slučajeva. Republika Srbija traži 56 svojih državljana (pripadnika bivše JNA i civila) koji su nestali na teritoriji BiH tokom oružanih sukoba (1991–1995). Takođe, Republika Srbija ima legitimni interes za rešavanje sudbine 163 nestala lica, uglavnom državljana BiH, imajući u vidu da najveći broj njihovih porodica sada živi u statusu izbeglih lica u Republici Srbiji i da su podnele zahtev za traženje u Crvenom krstu Srbije. Pored toga, u Republici Srpskoj se kao nestala lica vodi još oko 1660 lica srpske nacionalnosti.

¹² Izveštaji o radu Komisije za nestala lica – www.kznl.gov.rs

¹³ U tom smislu nastoje da se državna granica na Dunavu koriguje tako što će im pripasti Vukovarska i Šarengradska ada, traže povratak kulturnog blaga, ratnu odšetu, pristup arhivama, kao i primedbe na status njihove manjine u Srbiji.

¹⁴ Internet stranice lista (knjiga) nestalih lica MKCK: <https://familylinks.icrc.org/bosnia/bs/Pages/Home.aspx>

Saradnja sa Bosnom i Hercegovinom je regulisana Protokolom o saradnji u traženju nestalih lica između Vlade Republike Srbije i Saveta ministara BiH, koji je potpisan 5. novembra 2015. godine u Sarajevu. Iako je Protokol potpisan tek 2015. godine, postojala je kontinuirana saradnja nadležnih tela za traženje nestalih lica, koja se odvijala na osnovu zaključaka sa sastanka održanog 22. avgusta 2002. godine u Beogradu i zaključaka sa regionalnog sastanka nadležnih vladinih tela za traženje nestalih lica, koji je održan u Neumu (BiH) 2004. godine. Takođe, u sklopu aktivnosti na unapređenju bilateralne saradnje potpisana su 30. jula 2019. godine u Sarajevu, Radna pravila i procedure koje bliže se uređuju međusobni odnosi, prava, obaveze i način zajedničkog rada nadležnih vladinih tela za traženje nestalih lica Republike Srbije i Bosne i Hercegovine u traženju lica koja se vode kao nestala u oružanim sukobima na prostoru bivše SFRJ, u skladu sa propisima dve zemlje.

U Bosni i Hercegovini i dalje postoje organizacioni problemi i neregulisana saradnja između institucija koje se bave rešavanjem pitanja lica nestalih na teritoriji BiH. Zakon o nestalim licima koji je donet u BiH 2004. godine još se ne primenjuje u potpunosti. Institut za nestale osobe (INO), koji je osnovan 30. avgusta 2005. godine kao državna institucija za traženje nestalih osoba na teritoriji cele BiH i koji je trebalo da preuzme aktivnosti, odgovornosti i dužnosti postojećih entitetskih komisija, još ne funkcioniše u punom kapacitetu, iako su za to stvoreni preduslovi. Inače, na rad ovog Instituta upućene su brojne primedbe od strane organa Republike Srpske, obzirom na njegov dosadašnji selektivni pristup.

Pored ovih zvaničnih brojki treba napomenuti da u federalnom delu Bosne i Hercegovine, postoje mnoge grobnice i mesta, za koja se zna gde su, kao i ona za koja se još ne zna, a u kojima se nalaze posmrtni ostaci lica koja su stradala u građanskom ratu. Ta lica su uglavnom srpske nacionalnosti, ali iz razloga koje smo već navodili, a koji se odnose na stereotipe koji se tiču uzroka i posledica rata, kao i matrica o Srbima kao 'lošim momcima' i drugima koji to nisu, te grobnice i dalje čekaju da budu otkopane i da se te žrtve identifikuju i dostojno sahrane. Kao i u slučaju Hrvatske, nezahvalno je bilo šta prognozirati što se tiče daljih koraka, i pored svih protokola, radnih pravila i procedura, regionalnih sastanaka, osnivanja instituta za nestale osobe i tome slično jer kao što vidimo pomaka poslednjih godina gotovo da nema.

5. Pitanje nestalih lica na prostoru Kosova i Metohije

Tokom konflikta u AP Kosovu i Metohiji nakon 1998. godine, MKCK je prijavljeno oko 6064 nestalih lica¹⁵, a sudbina još nije poznata za 1642 lica, od kojih je oko 570 lica srpske i nealbanske nacionalnosti, od kojih je 30 lica u fazi

¹⁵ Internet stranice lista (knjiga) nestalih lica MKCK:
<https://familylinks.icrc.org/kosovo/sr/Pages/Home.aspx>

verifikacije. Kidnapovanja u AP KiM počela su 1998. godine, a nakon donošenja Rezolucije Saveta Bezbednosti br. 1244 i potpisivanja Vojno-tehničkog sporazuma u Kumanovu (10. juna 1999. godine) kidnapovanja i nestanci u AP KiM nisu prestali, nego su se tokom juna i jula 1999. godine znatno intenzivirali, a žrtve su bili civili srpske i drugih nealbanskih nacionalnosti.

Od početka 1998. godine do početka oružanog sukoba (1. januar 1998 – 23. mart 1999) nestala su 144 lica, od kojih je 66 identifikovano, a 78 se još uvek vode kao nestala. Tokom NATO agresije (24. mart – 9. juna 1999) nestalo je 108 lica, od kojih je 31 identifikovano, a 77 se i dalje vode kao nestala. Posle dolaska međunarodne misije (10. jun 1999 – 31. decembar 2000) nestalo je 701 lice, od kojih je 281 identifikovano, a 420 se još uvek vode kao nestala¹⁶.

Iz Vojno-tehničkog sporazuma i Rezolucije Saveta bezbednosti UN 1244 proizilazi pravni osnov delovanja KFOR-a u AP KiM. Ovim Vojno-tehničkim sporazumom KFOR se obavezao da će obezbediti adekvatnu kontrolu granica SRJ prema Makedoniji i Albaniji, što nikada nije učinjeno, već su one bile potpuno otvorene, posebno u prvim mesecima po njegovom dolasku. To je omogućilo da veliki broj ilegalnih migranata iz Albanije bez većih poteškoća dođe u AP Kosovo i Metohiju, što je uticalo na povećanje broja otmica, prebacivanja otetih Srba, nealbana i lojalnih Albana u Albaniju, kao i hladnokrvnih ubistava nevinih ljudi koji su ostali u svojim domovima, i to naočigled pripadnika mirovnih misija.

Naočigled vojnika KFOR-a naoružane grupe kosmetskih Albana su od juna 1999. godine izvršile nekoliko hiljada napada, oko 2500 ubistava, preko 1300 otmica Srba i drugih nealbana, porušile ili spalile 150 crkava i manastira. Proterano je oko 250.000 Srba i drugih nealbana sa prostora AP KiM. O ovim događajima svedoče brojni očevici, fotografije, amaterski i TV snimci. U svemu tome KFOR je bio nemi posmatrač čija je pasivnost bila 'frapirajuća'. Razloge treba tražiti kako u njihovoj nezainteresovanosti, tako i medijskoj slici u kojoj su Srbi bili prikazani kao zločinci i agresori, a Albanci kao nedužne žrtve koje sada nastoje da ostvaruju svoju pravdu i da se svete te im treba 'gledati kroz prste', ali i objektivni strah od naoružanih pripadnika OVK i albanskog stanovništva koje je u dominantnom broju.

S tim u vezi, neretko se dešavalo da, u momentu izvršenja navedenih krivičnih dela, vojnici KFOR-a ne reaguju, odnosno da ne pokušaju da spreče zločin i uhapsu izvršioca krivičnog dela. Takvo ponašanje vojnika KFOR-a nije se očekivalo i bilo je neshvatljivo Srbima i drugim nealbancima, koji su se najčešće nalazili u ulozi žrtve. Oni su nedvosmisleno očekivali pomoć i zaštitu KFOR-a, koji je trebalo da zaštiti njihov život i opstanak (posebno 1999. i 2000. godine), ali je mnogo njih nastradalo zbog toga što su verovali u njihovu adekvatnu zaštitu. Takođe, veliki broj ljudi je nastradao u svojim stanovima i kućama, koje je KFOR trebalo da štiti i redovno obilazi, jer su albanski teroristi nasilno upadali u stanove i kuće i otimali ili na licu mesta ubijali sve koje bi zatekli. U najvećem broju

¹⁶ Izveštaji o radu Komisije za nestala lica – www.kznlgov.rs

slučajeva ne bi stigli ni da okrenu telefon najbliže ispostave KFOR, a ako bi ih i pozvali, patrole bi stizale tek posle pola sata ili nakon nekoliko časova, kada bi već bilo kasno.

Inače za sprovođenje Vojno-tehničkog sporazuma uspostavljena je zajednička implementaciona komisija (JIC), koja se nalazila u sastavu glavne komande KFOR-a i to je bilo jedino telo i mehanizam saradnje između „Snaga SRJ“ i KFOR-a, uz čije su posredovanje prvi posmrtni ostaci pripadnika vojske i policije Jugoslavije prebačeni iz AP Kosova i Metohije u centralnu Srbiju. Ne treba zaboraviti da se najveći broj zločina dogodio nakon dolaska KFOR-a i UNMIK-a u AP KiM i pored 41.965 vojnika koji su trebalo da štite nedužne. U periodu od februara 1998. do juna 1999. godine na području AP Kosova i Metohije pripadnici tzv. OVK su protivpravno lišili slobode Srbe, Albance i drugo nealbansko stanovništvo i zatvarali ih u privatne kuće, zgrade, škole, fabrike i razne druge objekte koji su služili kao logori. Zatvorenici su bili izloženi ispitivanju, psihičkom i fizičkom zlostavljanju, a na kraju brutalno ubijani.¹⁷

Na osnovu Rezolucije Saveta bezbednosti Organizacije Ujedinjenih nacija 1244, na prostoru AP KiM uspostavljena je Međunarodna civilna policija Ujedinjenih nacija (UNMIK CIVPOL). U prvoj fazi raspoređivanja međunarodnih snaga bezbednosti u AP KiM, KFOR je bio zadužen za uspostavljanje javnog reda i mira. UNMIK policija se kasnije, u fazama i postepeno, raspoređivala u AP KiM. Tek sredinom 2000. godine UNMIK policija je u potpunosti preuzela dužnosti od KFOR-a na klasičnim poslovima policije javne bezbednosti. U novembru 1999. godine, pri UNMIK policiji je osnovana Jedinica za nestala lica, koja je bila zadužena za istraživanje mogućih lokacija gde se nalaze nestala lica ili gde su ukopani posmrtni ostaci žrtava. Jedinica za nestala lica, zajedno sa Centralnom jedinicom za krivičnu istragu UNMIK policije, a kasnije namenska Jedinica za istragu ratnih zločina, bile su nadležne za krivične aspekte predmeta lica nestalih u AP Kosovu i Metohiji. U maju 2000. godine formirana je Komisija za pronalaženje i identifikaciju žrtava i predaju posmrtnih ostataka, kojom je predsedavao UNMIK. Kancelarija za nestala lica i sudsku medicinu pri UNMIK-ovom Odeljenju pravde, koja je osnovana u junu 2002. godine, postala je jedini organ koji je ovlašćen da utvrđuje gde se nalaze nestala lica, identifikuje njihove posmrtne ostatke i vraća ih njihovim porodicama. Prioriteti ove kancelarije odnosili su se na ekshumaciju svih neekshumiranih posmrtnih ostataka sa poznatih lokacija, obdukciju svih posmrtnih ostataka koji su u to vreme bili smešteni u obdukcionom centru u Orahovcu i analizu lokacija sa kojih je Haški tribunal ekshumirao 4019 posmrtnih ostataka (od kojih je više od polovine identifikovano klasičnom metodom i predato porodicama).

¹⁷ Prema raspoloživim podacima, ilegalni zatvori nalazili su se na području operativnih zona Lab, Paštrik, Drenica, Dukađini, Karadak, Nerodimlje i Šalja. Prema podacima kojima raspolaže Komisija, postojala su ukupno 143 logora u AP KiM, a u Republici Albaniji 8 logora.

Od 9. decembra 2008. godine, Misija vladavine prava Evropske unije na Kosovu i Metohiji (EULEX) preuzela je nadležnosti UNMIK-a u oblasti policije i pravosuđa u AP KiM i operativnu kontrolu u oblasti vladavine prava. Umesto Kancelarije za nestala lica i sudsku medicinu, u junu 2010. godine formirano je Odeljenje za sudsku medicinu, čiji su ciljevi rasvetljavanje sudbine nestalih lica, procena i ekshumacija pojedinačnih i masovnih grobnica, obdukcija posmrtnih ostataka kako bi se utvrdio uzrok smrti i izvršila identifikacija metodom analize DNK, kontinuirano obaveštavanje porodica nestalih lica o napretku i vraćanju identifikovanih posmrtnih ostataka porodicama te ažuriranje statističkih podataka o licima nestalim u AP KiM.

U junu 2018. godine Savet Evropske unije je doneo odluku o izmeni mandata misije EULEX u AP KiM, koja je sa izvršnih zadataka promenjena na zadatke nadgledanja, mentorstva i savetovanja u prenetim nadležnostima.

U okviru dijaloga Beograd–Priština 2004. godine formirana je Radna grupa za lica koja se vode kao nestala u vezi sa događajima u AP Kosovu i Metohiji. Ovom Radnom grupom predsedava Međunarodni komitet Crvenog krsta, a u njenom sastavu su beogradska i prištinska delegacija, a pored njih učestvuju predstavnici MKNL, a u svojstvu posmatrača članovi diplomatskog kora zemalja koje imaju svoje misije u AP KiM, OEBS i predstavnici udruženja porodica nestalih lica iz AP KiM. Radna grupa ima mandat da pruži podršku procesu traženja nestalih lica koja se vode kao nestala u AP Kosovu i Metohiji i da shodno tome obavesti njihove porodice, a može da se bavi i pravnim i administrativnim potrebama porodica nestalih lica. Radna grupa predstavlja jedini i nezamenljivi mehanizam rešavanja problematike lica nestalih u AP Kosovu i Metohiji, jer omogućava zajednički rad i saradnju Beograda i Prištine na rešavanju slučajeva svih nestalih lica. Jedan od primera koji dokazuju zajednički rad je i probno iskopavanje na lokaciji rudnik Kiževak, opština Raška, koje je po naredbi Tužilaštva za ratne zločine započeto je 9. novembra 2015. godine. Višegodišnje, periodično probno iskopavanje bilo uslovljeno veličinom i mestom lokacije, kao i činjenicom da je rudnik bio u funkciji nekoliko godina nakon juna 1999.godine, što je dovelo do izmena i erozije tla, kao i promene konfiguracije terena. Zahvaljujući MKCK, kancelariji u Beogradu, pribavljeni su satelitski snimci od strane Ministarstva odbrane SAD, koji su omogućili preciznije određivanje lokacije masovne grobnice, na osnovu kojih su dana 16. novembra 2020.godine pronađeni posmrtni ostaci, a ekshumacija istih trajala je u periodu od 30. novembra do 11. decembra 2020.godine. Tom prilikom su ekshumirani delovi posmrtnih ostataka za 5 lica, čiju identifikaciju sprovodi Međunarodna komisija za nestala lica i ista je u toku. Nastavak ekshumacije posmrtnih ostataka nastaviće se tokom maja 2021.godine, kada se za to ukažu povoljni vremenski uslovi.¹⁸

Sumirajući pitanja nestalih lica na AP Kosovu i Metohiji, primećujemo da se saradnja odvijala kroz različite mehanizme, a česte promene u međunarodnom

¹⁸ Izveštaji o radu Komisije za nestala lica – www.kznlgov.rs

prisustvu i prenos nadležnosti sa jedne misije na drugu objektivno su doveli do usporavanja procesa rešavanja nestalih lica. Dakle, i pored svih tih statusnih promena, promena nadležnosti i naziva od kumanovskog sporazuma iz juna 1999. godine do danas, nekih naročitih rezultata po pitanju pronalaska lica srpske nacionalnosti koja su se vodila kao nestala nije bilo.

Zaključak

Tema nestalih lica izvesno je neće još dugo nestati sa 'dnevnog reda' kako pred domaćim tako i pred međunarodnim institucijama, a koja se tiče prostora Balkana. Rešavanje ovog problema ne zavisi toliko od nas i naše države koliko od relevantnih međunarodnih faktora koji jedino mogu da diplomatskim putem 'pritisnu' rukovodstvo države Hrvatske, deo rukovodstva Bosne i Hercegovine, kao i privremenih institucija samouprave na prostoru AP Kosova i Metohije da otkriju gde se nalaze nestala lica mahom srpske nacionalnosti odnosno lokacije na kojima su sahranjeni. Ovo je, kao što smo imali prilike u tekstu da vidimo više politička 'stvar', a manje pravna, odnosno više je pitanje iz sfere međunarodnih odnosa i uticaja. Jasno je da za rešavanje sudbine nestalih lica nema posebnih rešenja, no ima s druge strane opravdane bojazni, da poučeni iskustvom iz prethodnih ratova tokom 20. veka, da se to pitanje neće rešiti ili će se izjaloviti, ili će pak biti urađeno neprofesionalno i površno ili možda parcijalno. Ovakve strepnje imaju pokriće u dosadašnjim (uglavnom opstrukcionim) nastupima kako od strane pomenutih rukovodstava, tako i od pojedinih nadležnih međunarodnih faktora. Na nama je da se ne zanosimo da ćemo dočekati neku pravdu, jer nje odavno nema, ali ostaje nam da budemo istrajni i strpljivi kako bi se žrtve (nestala lica) našle i dostojno sahranile, a njihove porodice dobile satisfakciju da saznaju istinu gde su i kako stradali.

Literatura:

- Izveštaji o radu Komisije za nestala lica – www.kznl.gov.rs
- Krivični zakonik (Službeni glasnik RS, br. 85/05, 107/05, 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16 i 35/19)
- Ustav Republike Srbije (Službeni glasnik RS br. 98/2006)
- Stojanović, Z. Komentar Krivičnog zakonika, Službeni glasnik, četvrto izdanje, Beograd, 2012.
- Internet stranice lista (knjiga) nestalih lica MKCK:
<https://familylinks.icrc.org/croatia/hr/Pages/Home.aspx>
- Internet stranice lista (knjiga) nestalih lica MKCK:
<https://familylinks.icrc.org/bosnia/bs/Pages/Home.aspx>
- Internet stranice lista (knjiga) nestalih lica MKCK
<https://familylinks.icrc.org/kosovo/sr/Pages/Home.aspx>

Marko M. Milović
Ljiljana Krstić

UDC 341.322.5-058.65(497)"1991/1995"
341.322.5-058.65(497.115)"1998/2001
341.62

DOI: 10.5937/MegRev2102155M

Expert article

Received 14.04.2021.

Approved 20.04.2021.

THE FATE OF MISSING PERSONS AND THE STATE'S POSSIBILITIES IN RESOLVING THIS ISSUE

Summary: *The issue of the fate of missing persons is a painful topic for many families who, even after so many years, even decades, know nothing about their loved ones, and for the state a long-standing problem that cannot be solved by objective reasons alone. As time goes on, it is certain that there is less and less hope to find out where the missing persons were buried and possibly how they died. The paper points out the genesis of this issue, which is somehow very characteristic of the Balkans and which has its roots in decades. It is known that many families did not heal their wounds and overcome the losses of their relatives even from the Second World War, and new tragedies and new wounds of the 1990s on the same issue have already arrived. It was pointed out how many missing persons and graves there are today throughout the former Yugoslavia, and especially the obstruction by the leaders of some states that have been created in the meantime, including the temporary institutions of self-government in AP Kosovo and Metohija, which prevent solve.*

Keywords: *Missing persons, Armed conflicts, Graves, States of the former SFRY, AP KiM.*